

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԼԵԶՈՒՆ

(Յես Բազմալեզ 1920 էջ 107)

Պարոն Բանը:

Իր ամենէն նշանաւոր յատկութիւններն էին խոր արհամարհանք մը դէպ ի բառի արուեստը, և մեծ սէր մը դէպ ի կարթովով ձկնորսութիւնը. այս վերջին սէրը մասամբ յառաջ կու գար առաջին արհամարհանքէն, վասն զի ինքն արդէն կ'ըսէր թէ յաճախ որսալու կ'երթար պարզապէս ուրիշին ըով շունչ ապագելու ձանձրութենէն ազատ մնալու համար:

Ձիւնը ճանչցած ժամանակս այլ ևս երիտասարդ չէր, բայց երիտասարդ եղած ժամանակ ալ իր հին բարեկամները կ'ըսէին թէ խօսելու դժկամակ էր, ինչպէս ազա՛հ մը ծախսելու: Ոչ եթէ ի. քնէ լուսէր էր, բարեկամներու խօսակցութեան կը մասնակցէր, բայց բանի մը վանկերով կ'ակնարկէր իր մտածումն անձեւ եղաւ նակաւ մը, մնացածը կը ծամէր անյօդ ծայրերով և գլխու շարժումով մը, և ձեռքի թոյլ ակնարկով մ'ունկնդիրը կը հրաւիրէր իրեն տեղ կատարելու ձանձրանալի աշխատանքը՝ ամբողջացնելու բացատրութիւնն այն գաղափարին զոր ինքն ուրուագծած էր: «Ի՛նչպէս կ'ըսուի» ով մը կ'ազատէր ըսելիքը զուրցելու փորձանքէն. ամէն պարբերութիւն կէս կը թողուր՝ «վերջապէս», կը հասկնաս արդէն» խօսքերով, և «բան» բառով հազարէն նուազ պարբերութիւն չէր կազմէր: Ասոր համար իր անունը «բան» դրեր էին. — «Գիտես, այս առտու քանը տեսայ... Կ'ըսէ թէ այն բանին համար... Դու գիտես... ո՛չ ինչ, միայն թէ... բայց և ոչ այն փոքրածին մէջ յորում... ըսելիքս հասկըցա՛ր»։ Իրեն խօսակցութեան տիպար ձևն այս էր: — «Դուն գիտես... բանը» — կ'ըսէր հիւանդ բարեկամի մը վրայօք՝ և հոգ ալ չէր ընէր ըսելու թէ մեռած է: Միայն ձևով մը կ'իմացնէր թէ գացեր է: Ինքն

էր որ իր բարեկամներուն իմացոց նոր Պապին, զարտինալ փէչչիին անունը. «Բնորուած է» ըսաւ: — «Զո՞վ ընտրեցին»։ — «Քանք» պատասխանեց, և երկրորդ հարցմանը միայն անունը տուաւ:

Կէս մը արուեստակութիւն էր, որովհետեւ կ'ըսուի թէ երկրորդ կայսերութեան ազնուական Ֆրանսացիներն ալ այնպէս կ'ընէին. բայց մեծ ծուլութիւն մ'էր միայն, որ այնչափ յառաժ գացեր էր՝ որ ուրիշներու խօսելէն ալ կը ձանձրանար: Երբ բարեկամի մը մոտիկ ընէր, որ վիճելով իր գաղափարը կը բացատրէր երկայն մէջէ մէջ հիւսուած պարբերութեամբ մը՝ անոր կը նայէր հեզնական կերպով, իրեւ թէ անօգուտ աշխատութիւն մը կըրէր, ինչպէս որ մէկը պիտի նայէր խղճալով երբ մէկը ծանր պայուսակ մը վերցնէ, պարզ ո՛րչափ կը կշռէ իմանալու հետաքրքրութեամբ: Երբ մէկուն պատմածը մէկ վայրէկնէ աւելի տեսէր՝ ալ քաղաքավարութեան չէր նայեր, իսկոյն աչքը կը գոցէր ըուն ձևացնելով: Այն ժամանակէն ի վեր երբ զպրոց կ'երթար, ուր ոչ մէկ վարժապետ չէր յաջողած տաան և հինգ տողէ աւելի բան գրել տալ իրեն՝ նա կամաց կամաց լեզուն աւելի սեղմած էր և բառերուն յաջորդած էին ձևեր և որոշ հնչյուն տեղ ընացողի կիսայող բարբանջներ: Ինքը մասնաւոր ձև մ'ունէր ըսելու համար. «Իրեն վրայ մի՛ վատահիր, անզգամին մեծն է»։ — ձև մը՝ իմացնելու համար թէ «կատակերգութիւն մ'անյաջող գացած էր», թէ «այս ինչ գործը ստիպողական չէր», թէ «այս ինչ գործին մէջ խառնուիլ չէր ուզեր շատ»։ և ապշութեան, զարմանքի, տհաճութեան բոլոր աստիճանաւորութիւնները կը բացատրէր մէկ զարմացականով մը զոր զանազան աստիճանաւոր կը հնչէր. «Տէր ողորմեա»։ — և ի զուրէր զինք ծաղրել իր այս տարբերակութեան համար. ուսերը թօթուելով կը պատասխանէր. «Շատախօսներ»։ — Բայց կը իրշեմ, անգամ մը միշակ հրաշք մ'ըրաւ. իր իմաստասիրական մէկ գաղափարը՝ իրեն խօսելու կերպն արդարացնելու հա-

մար՝ թէ՛ն լակոնական ձևով՝ թայց առանց կրճատելու բացատրեց։ Միլլէի մէկ առածը լսելով, «մենք չափազանց կ'ուսենք» որովհէտ յառաջ կու գան՝ ըստ ֆրանսացի հեղինակին՝ ընկերութեան ամբողջ չարիքները, նա ըսաւ թէ այդ առածը պէտք էր փոխել և ըսել. «մենք չափազանց կը խօսինք», որովհետև մեր բոլոր թշուառութեան ճշմարիտ պատճառն ասիկա է։

Բայց կարելի չէ հաւատալ թէ մինչև ո՞ր կէտ կը հասնէր՝ իւր վանկերը յօրինելու խնայողութիւնը. մինչև իսկ անհասկնալի կը դառնար կառապանին՝ որուն փոխանակ ըսելու. «Փորթա Նոտովայի կայարանը տար զիս» կ'ըսէր. «դէպ ի Նոտովա»։ Մինչև իսկ՝ օրագրի մը տիտղոսը կազմող երկու բառերէն միայն մէկ հատը կը հնչէր՝ զանիկա ցրուիչէն ուզած ժամանակ. նոյն իսկ իր բառերէն հալածած էր բոլոր գերադրականներն ու երկայն մակբայները, այնպէս որ երբ օր մը «աններելիօրէն և ամենամահացեալ» բառերը գործածեց՝ ամէնքը ապշած իրեն նայեցան։ Վերջերս թոսկանացի բարեկամ մը լսած ըլլալով թէ «բան ընել» կոչուած բայ մը կայ որ յառաջ չէր գիտեր, իսկոյն անոր տէր եղաւ հաշուազիտի մը ուրախութեամբ՝ որ զբահաշուական նոր ձև մը կը գտնէր, և անով աւելի կը թեթևեցնէր խօսելու ապերախտ յոգնութիւնը։ Երբեք պանդոկի մէջ ծառայողին չէր ըսեր որ «իւղը պարպէ սրուակէն», այլ՝ «Շիշը բան ըրէ»։ — և ևս այսպէս փոխանակ «կնիք զիւր» ըսելու, «ծրարը բան ըրէ» կ'ըսէր, և բարեկամի մը հետ, նոր ներկուած դրան մը քովէն անցած ժամանակ՝ կ'ըսէր. — «զգուշութիւն ըրէ, զգեստդ բան չընես»։ — Եթէ լեզուի մէջ «բան, և բան ընել» բառերուն պէս ուրիշ տաան հաստ ալ գտնէր, ուրիշ բառաբանի պէտք չէր ունենար, մանաւանդ թէ ունեցածն ալ կ'աւելնար։

Որովհետև մտածութիւն և խօսք՝ մտքի երկուտորիակ ծնունդներն են. ո՞վ որ վարժութիւն չընէր իր մտածումը բացատրելու՝ սակաւ առ սակաւ մտածելու վարժութիւնն

ալ կը կորսնցնէ։ Այս «բանս» պատահեր է իրեն. մտածելու և խօսելու կարողութիւններն իր մէջ միանգամայն ժանգոտելէն։ Իւր մտածութիւններն անորոշ էին, կուտակուած և անկապ իր լեզուին նման, և ըղեղին անգործութենէն մեծ անտարբերութիւն մ'եկած էր իր վրայ՝ դէպ ի ամէն բան։ Ասիկա վերջին և չարագոյն փնասն է զոր կ'ունենան իրենց մտածութիւնը խօսքով թարգմանելու յոգնութիւնը ունենալ չուզող ծոյլերը։ Իր վերջին տարիները, Բանը օրագիր ալ չէր կարդար, զո՛հ կ'ըլլար քաղաքական լուրերը լսելով սրճարանի կամ ճամբուն մէջ, և երբ չափազանց մանրամասնութեանց կ'իջնէին՝ խօսքը բերաններէն կը կտրէր ըսելով. — վերջապէս սակարանը «բան ըրած են»։ — Կամ, արքունեաց մէջ «բան» խորհրդաբան պիտի ունենանք, — յետոյ ձև մը կ'ընէր որ կը նշանակէր. — «կը բաւէ, հասկցայ արդէն, մի՛ ձանձրացներ»։ Տասն տարի կ'ընէ որ իտալիոյ հարաւային քաղաքի մը մէջ ուր պաշտօնով գացած էր, «բանը» հրաժեշտ տուաւ այս արտասուաց... և խօսքերու հովտին։ Եւ ի՞նչպէս ապրեցաւ, այնպէս ալ մեռաւ, — որչափ որ գիտեցէր իր մէկ թոռնիկէն՝ որ վերջին օրերը սնարին քովն էր, խելացի գլուխ մը՝ որ ճիշտ ըսելով՝ կրնար մէկ առասպել մը հնարել։ Ես կը կրկնեմ ինչպէս որ ինքն ըսաւ, պակցեցնելով՝ թէ ինքն իր կողմանէ՝ բնաւ չէր աւելցուցած։

«Բարի Բանը», իր վախճանը նախազալով՝ քահանայ մը կանչել տուաւ թոռնիկը՝ որ դրան քովն էր՝ յանկարծ լսեց քահանային ծանր ձայնը, ուր գթութիւնը՝ յանդիմանութիւնը կը սքողէր. — «Ո՛չ սիրելի պարոն, չեմ կրնար հաւանիլ խնդիրքի մը՝ զոր այդպիսի եղանակաւ կ'ընէք»։

Հիւանդը փափաքը բացատրած էր իր սովորական «բան» բառով։

Փահանան կարծելով թէ առարկայ մը կ'ուզէ — ընտանեաց սիրելի յիշատակ մը՝ զայն վերջին անգամ տեսնելու համար, — սենեկին չորս կողմը նայեցաւ։ Յետոյ,

հիւանդին մէկ ձեռն իմանալով բարկացած էր, «բանը» խոստովանանքն էր:

Հիւանդն աւելի լաւ քացատրեց իր միտքը, և գոհացումը գտաւ՝ բայց քիչ մնաց որ «բան» գործածելու գէշ սովորութիւնը հոգւոյն փրկութիւնն ալ վտանգի մէջ դնէր:

Անոնք որ մինչև այդ կէտը կը հասնին՝ իրացնէ հազուադէպ են. բայց որչափներ կան որ գրեթէ բանին պէս կը խօսին և խօսակցութեան մէջ միայն իրենց գաղափարին անձն ներկայ կը դնեն, ուրիշին թողով անոր վրայ աշխատելու հոգը, իրրեւ թէ իրենց արժանաւոր բան մը չըլլար: Աշխարհս լի է այսպիսիներով: Բայց եթէ զմարդ կրնանք սահմանել «խօսուն կենդանի» ասոնք մարդ չեն... ասոնք «բան» են:

Խօսելու եւ գրելու մէջ անմիտ ծով կայ:

Որպէս զի համոզուիս թէ լաւ խօսելու համար բաւական չէ միայն լեզուն սովորիլ, այլ հարկաւոր է այդ նպատակաւ առանձինն ուսումն և վարժութիւն ընել, քեզի միջազգայ մը պատմեմ:

Երեսուն տարի առաջ, իրեկոյ մը բախտն ունեցայ ճաշելու Պոլսեցիներու խումբի մը հետ, որոնց մէջ կար նշանաւոր գիտնական մը, հեղինակ՝ ժողովրդական գիտութեան ամենածանօթ գրքի մը, որ Հայաստանի հմտագոյն գրականութեան ամենէն՝ աւելի պերճաբոս ու լաւ գրուած գրքերէն մին է: Գիտնականը, որ աշխոյժ և ամենասարմիտ էր, քիչ օր առաջ՝ Նոյն ընկերութիւնը զուարթացուցած էր՝ գաւառաբարբառով պատմելով քանի՞մը զուարճալի միջադէպեր՝ Սկովտիա ըրած նոր ճամբորդութենէն: Եւ իր պատմութիւնը այնչափ հաճելի անցած էր, որ Նոյն իրիկունն ալ աղանդերի ժամանակ բոլոր սեղանակիցները փափաքեցան լսել զայն, և մինչդեռ կը պատրաստուէր խօսելու, շատերն ինծի ըսին. — Եթէ լսես այնչափ պիտի խնդաս, որչափ կենսերիդ մէջ խնդած չես: — Այդ նշանաւոր մարդը, նոր

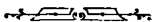
ունկնդիրէն ակնածելով, մաքուր լեզուով սկսաւ պատմութիւնն ու բաւական առաջ տարաւ, սակայն ունկնդիրները պաղ մնացին, որչափ ալ որ խնդալու շատ մեծ նախապատրաստութիւն ունէին. ես ալ խնդալ կ'ուզէի՝ բայց չէի կրնար, զիս կը շփոթեցնէր ուրիշի դէմքին վրայ կարդացած պատրանքս. ամէնքն ալ կը սպասէին բանի մը որ չէր գար, և կարծես ապշած էին չգալուն վրայ և կը ջանային անոր պատճառը գտնել: Եւ յիշաւի, պատմութիւնը գէշ առաջ կ'երթար. խօսողին գաւեշտակն բառեր և քացատրութիւններ գտնելու ջանքը՝ որ անյաջող կ'անցնէր՝ իր եռանդը կը մեղմացնէին. իր դէմքի արտայայտութիւնը՝ որ ճառին զուարճալիութեան հետ չէր ներդաշնակուեր, անոր ուժը կը կոտրէր՝ իր ցոյց տուած ճիգին պատճառաւ. ձեռքն ալ լեզուին պէս կապկպուած էին. պատմածին մէջ կը պակսէր քնականութիւն, գոյն, կեանք: Յանկարծ ընդհատեց, անհամբերութեան բուռն ցոյց մ'ըրբաւ, և խնդալով աղաղակեց. — Ո՛հ, թողուցէ՛ք որ իմ գաւառաբարբառովս խօսիմ. — և հազիւ թէ ճառը գաւառաբարբառի փոխեց յաջողակ հով մը փչեց առազաստին, տարբեր դէմք մը, տարբեր շեշտ մ'առաւ, ազատ, սրամիտ, ամենազուարճալի, այնպէս որ անկից վերջ ունկնդիրները միաձայն և բարձր քրքիշով իրեն ընկերեցին:

Դու ալ կենացդ մէջ հազարումէկ այսպիսի դիպումներու պիտի հանդիպիս. վասն զի անթիւ կիրթ և լաւ գրող ազգայիններ կան՝ որոնք խօսելու ժամանակ այն տազնապը կ'ունենան ինչ որ Պոլսեցի գիտնականն ունեցան: Եւ տազնապին պատճառն այս է. խօսելու և գրելու մէջ այն տարբերութիւնը կայ, ինչ որ վազելու և քայլելու մէջ: Ինչպէս լաւ մարզուած անձ մ'ալ՝ որ քայլելու ժամանակ ազատ և վայելուչ շարժուածք մ'ունի, բայց եթէ վազելու վարժութիւն ըրած չէ՝ դժուարութեամբ և տձեւ քայլերով կը վազէ և շուտով շնչասպառ կ'ըլլայ. այսպէս այն ամէն ազգային՝ որ իր գաւառաբարբառը

վարժութեամբ կը խօսի, իր լեզուն ամեն նալա գիտնալով հանդերձ, եթէ անոով խօսելու համար մասնաւոր Պրթութիւն մ'ըրած չէ և եթէ այս հրահանգին հետ՝ ստացած չէ միանգամայն մտաւոր արթնութիւնն և լա խօսելու հարկաւոր եղած մեքենական դիրութիւն իբրև յանկարծադէպ շարադրութիւն մը՝ իսկոյն պիտի բզանէ անոր հարկաւոր եղած յատուկ բառերը, իր իմաստները պիտի այլափոխէ, դժուարութեամբ ու դժգոյն պիտի խօսի՝ ամէն քայլին երբալով և խոչնդոտի մը հանդիպելով:

Տես, ուրեմն որչափ հարկաւոր է որ, ամէն բանէ առաջ, ինքզինքդ լա խօսելու վարժեցնես. և կ'ըսեն, ամէն բանէ առաջ, վա՛ն գի կրթութիւն մ'է որ օգտակար կերպով կրնաս սկսիլ նոյն իսկ լեզունն նախնական տարրերը սովորելէ առաջ՝ այն եղանակով զոր յետոյ պիտի տեսնենք: Հիմա մարզանքի նախագիտելիքներու վրայ խօսիմ, յետոյ կ'անցնինք բուն գործիքներուն վրայ:

(Շարունակելի) Թորգ. Յօրէն. Հ. Ա. Յովս.

ԱՅԳՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

□ □

Լուսամուտիս երբ մութ փեղկերը բանամ,

Ու վարդամատն արեգական

Երփաններկար ըսքանչեւթը տեսնամ,

Ո՛հ Արշալոյս Հայկալոյս
Քեզ յիշելով՝ խորատուզում կը խոկամ...

Թեթևաշունչ թափառական թե՛ն ամպի,

Ծիրանազարդ գեղափայլ,

«Խըղճա, կ'ըսէ, հայրենասէր վեհուգի,

Քաղցրանուագ բերս դալկալոյ
Ի Հայաստան կը հնչէ... Կենքը կ'եփի:

Յաւերժանարս Մասիսն անբուն, մայր զըթամ,

Գեղաշնորհ դուտոր Երկնից,

Ծիածանիկ պատմունաներ. ըզգեցած,

Յոյսի հրմայք ոսկեգիծ,

Կը ծիծաղի սիրալորգոր բերկրաւէտ...

Այ՛ մոռացի՛ր ցաւերդ հին դանապէտ...:

Հ. ԳՐԱ. ԱՅՐԵՆԵԱՑ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ

(նախ՝ էջ 125)

1. — ՓՈԹՈՐԻԿԻ ԵՐԳԵՐ, (1915-1919), Յովս. Պօղոսեան. Տպագր. Մ. Յովսէփեան, Պոլիս, 1920 (փոքր էջ 61): «Գրիկ հրեզ քոյրս՝ տիկին Սկայիկ» (էջ 3): Ընթերցողը պէտք չէ կանգ առնէ այս երեսին վրայ, ուր՝ ակներև է սխալը բանաձևին (քոյրս՝ պէտք էր ըլլալ քրոյս), — որուն նման անյաշող կազմաւածներու կը հանդիպինք երբեմն նաև օրագիրներու և այլ հրատարակութեանց մէջ:

Պրն. Պօղոսեանի գրիչը, սակայն, ստանուն տաղաչափութիւն մ'ունի, և բառական բնակաւորութիւն իմաստներու: Ահաւասիկ իր նախերգը, իբրև նմուշ.

ՓՈԹՈՐԻԿԻ ՊԱՀՈՒՆ

Հին կաշնի մ'ոտարի կառնէ ազազուն,
Ձոր կը սարսէ մորկն ուզին արմատեն,
Կ'երգէ թռչնիկ մը վիտուր զոգչոյուն,
Անփոյթ թէ շանթը կը ստարայ իր մօտէն:

Գուցէ պահ մ'եռք չսկսի կաշին տազաւի,
Փուլ տայ երկից կայծակներու բռնին տակ,
Կը գոգոցէ սակայն թռչունն անձկաւի,
Ձի նշմարեց հետուն անկիւն մը յատակ:

Գուցակեց այդն ետին ամպի մը խաւար,
Եւ կ'երազէ ճամբան խաղաղ իր բոյնին,
Ուր կը սպասէ իրեն դեռ ոչ մը զաւար:

Իս թռչունն եմ ջրհալաւառած փոթորկին,
Իս սիրտիս մէջ հազար վերքեր կ'արիւնին.
Բայց յայտով լի վաղուան երազը կ'երգեմ:

2. — ՔՕԼՈՄՊԱ, գրեց՝ Փրօսիք Մերիմէ, — թարգմանեց՝ Յ. Դովիկեան: Վերջնայն Նախաւրանը՝ անաւասիկ.

«Հետեւեալ պատմութիւն Քորսիքական ժողովուրդին կեանքն ունեւած գեղեցիկ դրուագ մ'է որ մեր ազգային կեանքի տեսակէտէն մեծ արժեքութիւն մը ունի:

Քորսիքան աննշան կզգի էր մեր մշակույթի համար նշանաւոր եղած է. Սակայն ինչ որ մեզ աւելի էր հետաքրքրեց այդ կզգի ժողովուրդին առանձնապատուկ սովորութիւններն են: Քորսիքացիին համար ընտանեկան պատերազմն բանէ բանէ գեր է փեր է. Սոսկալի է վրէժխորդական ոգին այդ կզգի զատկաներում մէջ: Քուստուպա, պատմութեան հետուսին՝ այդ վրէժխորդական զգացումին կեանքում մէկ պատկերացումն է. իր սիրելի հօր սպա, նութեան վրէժը լուծելու համար գտնի իր ծաղկերը, ծեցը առած վարդաւորութիւնը, ցուցուցած անկախ ու յանգուցի ոգին իրօք որ միայն մեր հիացումին արժանի են:

Որքան սիրելի է այդ նոյն ոգին ու նոյն կորովը տեսնել նաև մեր Հայ օրիորդներու և մայրերու մէջ. Սրբազան վրէժխորդական ոգին միակ փրկարար և խաղաղարար միջոցն է այլապես ու թշնամի ժողովուրդներուն մէջ ապրող մեր Հայ ժողովուրդին փամբար:

Որքան արեւներ, որքան խոգութիւններ, որքան